
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

УДК 316.422

В.П. Біломорець, Ю.Ю. Саплін

ІДЕЇ М.М. БАХТІНА І ТЕОРІЯ PR

У статті йдеться про розвиток ідеї діалогізму в працях М. Бахтіна та дотичність цієї ідеї до теорії сучасного PR.

Ключові слова: діалог, діалогізм, текст, PR.

Філософська концепція М.М. Бахтіна, що рівною мірою поєднує і філософію культури, і філософію особистості, і філософію мови, виявляється цілковито сучасною. Ця сучасність визначається надзвичайною інтенсифікацією контактів у соціальному просторі глобалізованого світу.

Ідея діалогізму, серцевинна для концепції М. Бахтіна, визначає характер функціонування та розвитку всієї системи соціальних комунікацій. У цій статті ми намагаємося визначити основні контури бахтінської концепції діалогізму, яка є дотичною до теоретичних проблем піарології.

У сучасній психології М.М. Бахтіна вважають ученим, що відкрив діалогічність свідомості людини. У 1926 р. виходить з друку книга М.М. Бахтіна “Фрейдизм”, в якій автор постає як першовідкривач діалогічності людської свідомості. Він відштовхується від критики змісту несвідомого в ученні З. Фрейда. За М.М. Бахтіним, змістом свідомості є офіційна ідеологія, а змістом несвідомого – неофіційна. Поведінка людини, як пише М.М. Бахтін, розпадається на дії і зовнішню та внутрішню мову, що супроводжує ці дії [6, с. 84–85]. Словесний компонент поведінки визначається у всіх основних істотних моментах свого змісту об’єктивно-соціальними чинниками [6, с. 85]. М.М. Бахтін називає внутрішню мову, яка пронизує наскрізь нашу поведінку, “життєвою ідеологією”, яка чуйніша, чутливіша, нервовіша, рухливіша, ніж ідеологія оформлена, офіційна. У надрах життєвої ідеології, стверджує М.М. Бахтін, і нагромаджуються ті суперечності, які, досягнувши певної межі, висаджують, нарешті, систему офіційної ідеології. Конфлікти, які розігруються в стихії життєвої ідеології, виходять не лише за межі свідомості, але й за межі індивіда [6, с. 85–86]. Сон, міф, жарт, гострота і всі словесні компоненти патологічних утворень відображають у собі боротьбу різних ідеологічних тенденцій і напрямів, що склалися всередині життєвої ідеології. Ті її ділянки, які відповідають фрейдівсь-

кій відцензурованій офіційній свідомості, виражають найбільш стійкі панівні моменти класової свідомості. Вони близькі до оформленої ідеології панівного класу, до його права, моралі, світогляду. У цих прошарках життєвої ідеології внутрішня мова легко упорядковується й вільно переходить у зовнішню мову, в усякому разі не боїться стати зовнішньою мовою. У 1929 р. виходить “Марксизм і філософія мови” [1]. У цій роботі М.М. Бахтін вводить два нові аспекти діалогу, як він його розуміє. По-перше, він бачить діалогічність у членуванні тексту на абзаци, порівнюючи їх з репліками діалогу. Цей аспект діалогічності отримав детальну розробку в працях Т.В. Шмельової, що визначила метатекст як частину модусу висловлення, зорієнтовану на слухача [12]. Другий аспект теорії діалогу, що висвітлюється в книзі, пов’язаний з конструкціями для передавання чужої мови. М.М. Бахтін пише, що їх розвиток відображає динаміку зміни в суспільстві ставлення до особи іншого: “Продуктивне вивчення діалогу передбачає глибше дослідження форм передачі чужої мови, бо в них відбиваються основні і константні тенденції активного сприйняття чужої мови” [1, с. 126]. За М.М. Бахтіним, дійсним предметом дослідження мають бути саме динамічні відносини цих двох величин, оскільки реально вони існують, живуть і формуються лише в цій взаємодії, а не самі по собі в своїй окремоті. “Чужа мова і передавальний контекст – лише терміни динамічних відносин. Ця динаміка, у свою чергу, відображає динаміку соціальної взаїмоорієнтації людей, що словесно-ідеологічно спілкуються (звичайно, в істотних і стійких тенденціях цього спілкування)” [1, с. 129].

У праці “Проблеми мовних жанрів” М.М. Бахтін висловлює й доводить тезу, що всяке розуміння живої мови, живого вислову має активно-відповідний характер [3, с. 235]. Концепція слухача є необхідним складником кожного жанру, і в кожного жанру вона своя. М.М. Бахтін наводить диференціацію активно-відповідного розуміння: реалізоване в дію розуміння й активно-відповідне розуміння сповільненої дії. М.М. Бахтін описує ці різновиди таким чином: “Будь-яке

розуміння живої мови, живого висловлення має активно-відповідний характер (хоча міра цієї активності буває вельми різною) <...> активно-відповідне розуміння почутого (наприклад, команди) може безпосередньо реалізуватися в дії (виконання наказу, який зрозуміли й взяли до виконання, або команди), може залишитися до певного часу мовчазним розумінням у відповідь (деякі мовні жанри лише на таке розуміння і розраховані, наприклад ліричні жанри), але це, так би мовити, розуміння у відповідь сповільненої дії: рано чи пізно почуте й активно зрозуміле відгукується в подальших промовах або в поведінці слухача. Жанри складного культурного спілкування в більшості випадків розраховані саме на активно-відповідне розуміння сповільненої дії” [3, с. 235]. Висловлення орієнтується не лише на попередні йому вислови, а й будується з урахуванням можливих реакцій у відповідь [3, с. 278].

М.М. Бахтін виділяє в кожному тексті дві складові: відтворену систему мови та щось неповторне, індивідуальне. Неповторне й індивідуальне – це те в тексті, “що має відношення до істини, правди, добра, краси, історії” [4]. Кожне нове відтворення тексту – це, за М.М. Бахтіним, нова подія в його житті, оскільки щоразу до нього виражається нове, індивідуальне ставлення: “Подія життя тексту, тобто його справжня суть завжди розігрується на межі двох свідомостей, двох суб’єктів” [4]. Це положення набуло розвитку в теорії літератури, у визначенні онтології художнього тексту В.І. Тюпі [10]. М.М. Бахтін ставить і питання про те, що розуміння чужої мови як системи теж передбачає діалогічне ставлення до нього [4]. Згодом у праці “Слово в романі” М.М. Бахтін трактує мову як діалог етнічних мов [5].

У середині ХХ ст. ідея діалогу увійшла до проблемного поля філософського мислення й неухильно розширює сферу свого впливу – від перших підступів до її осмислення в 1920-х рр. в працях М.М. Бахтіна на обмеженому просторі етичних і естетичних проблем. М.М. Бахтін прийшов до теорії “діалогу культур” у міру аналізу проблеми “іншого”, розглядаючи специфіку художнього естетичного ставлення через твори культури. Сенс поняття й ідеї культури як спілкування культур. Перехід від образу культури до поняття (і далі – ідеї) культури має в логіці культури такий сенс. Це сенс трьох перехідних значень, що обґрунтовують одне, що є культура.

М.М. Бахтін та В.С. Біблер вбачали в “Діалозі культур” основу розвитку повноцінної та гармонійної особистості. Діалогова концепція культури Бахтіна – Біблера найоптимальніша як методологічна основа інтеграції медіаосвіти.

Культура є форма одночасного буття й спілкування людей різних минулих, справжніх і майбутніх культур, форма діалогу та взаємопородження цих культур. Час такого спілкування – сьогоднішня; конкретна форма такого спіл-

кування, такої події (і взаємопородження) минулих, справжніх і майбутніх культур – це форма (подія) твору; твір – форма спілкування індивідів у горизонті спілкування осіб; форма спілкування особистостей як (потенційно) різних культур [7, с. 189]. Культура – це форма самодетермінації індивіда в горизонті особи, форма самодетермінації нашого життя, свідомості, мислення; тобто культура – це форма вільного рішення й перерішення своєї долі в свідомості її історичної та загальної відповідальності. І третє визначення культури – це винахід “світу вперше”. “Світ уперше” є логічно вихідною підставою і першого визначення (спілкування на межі культур), і другого визначення (можливість самодетермінації) культури. Отже, культура існує як спілкування, як діалог людей різних культур, як “форма вільного рішення та перерішення своєї долі” і прийняття відповідальності за свій вибір, як творчість, продуктами якої, за М.М. Бахтіним, виступають тексти й твори. “Культура в своїх творах дозволяє нам – авторів й читачеві ніби заново прожити світ” [7, с. 290].

Що ж до художньої культури або медіакультури, то тут автор втілює себе у відщеплений від нього згусток матеріальної форми; читач (слухач, глядач) нічого не виробляє “в плоті”, він домислює і “доводить” твори “до пуття” лише у своїй уяві, пам’яті, розумі. І лише в такому взаємодоповненні твір – і культура в цілому – може існувати” [7, с. 296].

Медіатекст, як і будь-який текст, є носієм діалогу. Він закладений у ньому споконвічно, і весь зміст тексту – це діалогічна взаємодія двох суб’єктів, занурених у нескінченний культурний контекст, що вимагає особливого методу – розуміння. “Розуміння” може набувати таких форм: 1) “сприйняття тексту; 2) пізнання та розуміння значення в цій мові; 3) пізнання та розуміння в контексті цієї культури; 4) активне діалогічне розуміння” [7, с. 76–78].

У праці “Проблеми тексту” М.М. Бахтін вводить поняття нададресату, або третього співрозмовника, як його визначив С.С. Гусєв: “Автор ніколи не може віддати всього себе і весь свій мовний твір на повну й остаточну волю наявним або близьким адресатам (адже й найближчі нащадки можуть помилятися) і завжди передбачає (з більшою або меншою усвідомленістю) якусь вищу інстанцію відповідного розуміння, яка може відсуватися в різних напрямках. Кожен діалог відбувається ніби на тлі розуміння у відповідь незримо присутнього третього, що стоїть над усіма учасниками (партнерами) діалогу” [4]. Нададресат пов’язаний з незавершеністю внутрішньої людини, її існування нею зумовлене. М.М. Бахтін прямо стверджує: “Людина ніколи не збігається із собою” [2, с. 70], вона незавершена. Тому письменник-гуманіст не упредметнює персонажа, не завершує його. Оскільки індивід перебуває в оточенні безлічі інших людей, то його заповітна надія полягає в тому, щоб безпосередньо роз-

критися перед цими "іншими": "Справжнє життя особистості доступне лише діалогічному проникненню в нього, якому вона сама відповідає й вільно розкриває себе" [2, с. 70]. Драматизм ситуації полягає в тому, що свідомість іншого володіє упредметнювальною силою й владою, проти якої протестує самоусвідомлювальна свобода людини. Тоді як інший прагне завершити й озонішніти свою внутрішню людину, ця людина всіляко бунтує проти такого озонішення: "Поки людина жива, вона живе тим, що ще не завершена й іще не сказала свого останнього слова" [2, с. 69].

Таким чином, у контексті ідей М.М. Бахтіна громадські зв'язки – це двобічний діалог на тлі культури, а теорія PR – це наукове обґрунтування технологій гармонізації суспільного діалогу. Тож PR-тексти – це перлокутивні діалогічні єдності, спрямовані на діяльнісну відповідь – вчинки.

Філософська основа бахтінської діалогічної концепції – онтологічна умова існування "Я", умова життя духовної особи: шлях порятунку "Я" можливий лише через порятунок душі, а душа є дар свого духу іншому. М.М. Бахтін робить спробу з'єднати "релігійно-утопічний" аспект діалогу, досліджений у "Проблемах творчості Достоєвського" із суто філософським, розглянувши категорію "згоди" як регулятивну ідею діалогу в кантівському сенсі" (Бахтин М.М. Собрание сочинений : в 7 т. – М. : Русские словари, 1996. – Т. 5. Работы 1940-х – начала 1960-х годов. – С. 364). Він намагається розглянути феномен діалогу і з суто наукової точки зору, порівнюючи діалог з експериментом у мікрофізиці (см. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М. : Искусство, 1979. – С. 302).

Досягнення справжнього життя особистості та власної унікальності можливе виключно в стані нетотожності самого собі, коли особистість вступає у співбуття (діалог) з унікальністю "іншого", коли особистість творить новий світ розуміючого духу, що самостверджується, тобто створює культуру. Таким чином, культура – це сенс діалогу з приводу існування різних особистостей.

Самодетермінація індивіда як особистості в культурному контексті можлива лише в діалозі, який базується на трьох сенсах:

1. Діалог як загальна основа людського взаєморозуміння ("Діалогічні відносини... – це майже універсальне явище, яке пронизує всю людську мову й усі стосунки та прояви людського життя, взагалі все, що має сенс і значення... Де починається свідомість, там починається також і діалог" [9, с. 92]).

2. Діалог як загальна основа всіх мовних жанрів: "Жанр є не що інше, як кристалізована в знаку історична пам'ять значень і сенсів, що перейшли на рівень автоматизму,.... Жанр – це представник культурно-історичної пам'яті в процесі всієї ідеологічної діяльності... (літопи-

си, юридичні документи, хроніки, наукові тексти, побутові тексти: наказ, лайка, скарга, похвала тощо)" [9, с. 112].

3. Незводимість діалогу до спілкування, інакше кажучи, діалог і спілкування не тотожні, але спілкування включає діалог як форму спілкування ("Чужі свідомості не можна споглядати, аналізувати, визначати як об'єкти, речі, – з ними можна лише діалогічно спілкуватися... У кожному слові звучала... суперечка (мікродіалог) і чути відгомони великого діалогу" [7, с. 19]).

Список використаної літератури

1. Бахтин М.М. Марксизм и философия языка: Основные проблемы социологического метода в науке о языке / М.М. Бахтин. – М. : Лабиринт, 1993. – 191 с.
2. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского / М.М. Бахтин : собр. соч. : в 7 т. – М. : Русские словари, 2002. – Т. 6. – С. 60–80.
3. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров / М.М. Бахтин // Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – С. 235–280.
4. Бахтин М.М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках / М.М. Бахтин // Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – С. 281–307.
5. Бахтин М.М. Слово в романе / М.М. Бахтин // Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет / М.М. Бахтин. – М. : Худож. лит., 1975. – С. 76–226.
6. Бахтин М.М. Фрейдизм / М.М. Бахтин. – М. : Лабиринт, 1992. – 120 с.
7. Библер В.С. От наукоучения – к логике культуры. Два философских введения в двадцать первый век / В.С. Библер. – М. : Политиздат, 1991. – 413 с.
8. Дуров А.А. Концепция "большого диалога" М.М. Бахтина как методологическая основа исследования народной культуры / Анатолий Андреевич Дуров // Вестник Ставропольского государственного университета. – 2009. – № 60. – С. 45–51.
9. М.М. Бахтин как философ / Рос. академия наук, Институт философии ; С.С. Аверинцев, Ю.Н. Давыдов, В.Н. Турбин и др. – М. : Наука, 1992. – С. 111–115.
10. Тюпа В.И. Аналитика художественного (введение в литературоведческий анализ) / В.И. Тюпа. – М. : Лабиринт ; РГГУ, 2001. – С. 10–36.
11. Умеренкова А.В. Понимание как диалог в лингвофилософии М.М. Бахтина / А.В. Умеренкова // Теория языка и межкультурная коммуникация. – Курск, 2006. – С. 90–97.
12. Шмелёва Т.В. Диалогичность модуса / Т.В. Шмелёва // Вестник Московского государственного университета. Сер. 9. Филология. – 1995. – № 5. – С. 147–156.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2013.

Беломорец В.П., Саплин Ю.Ю. Идеи М.М. Бахтина и теория PR

В статье идет речь о развитии идеи диалогизма в трудах М. Бахтина и сопряженности этой идеи с теорией современного PR.

Ключевые слова: диалог, диалогизм, текст, PR.

Bilomarez V., Saplin Y. Bakhtin's ideas and theory of PR

The article deals with Bakhtin's idea of dialogism and development of this idea in the theory of modern PR.

The philosophical concept of Bakhtin that combines ideas of the philosophy of personality and the philosophy of language is entirely modern. This is determined by the present extraordinary intensification of contacts in the social space of the globalized world.

The main idea of Bakhtin's philosophy is concerned with dialogism as feature of social communications. This concept of Bakhtin determines the nature of development and functioning of all systems of social communications.

In modern psychology, Bakhtin considered a scientist who discovered dialogism of consciousness. Verbal component of behavior in all essential aspects is defined by objective social factors. Bakhtin named an internal language that permeates through our behavior, as "life ideology" is more responsive, more sensitive, more mobile than official framed ideology. Inner speech in different strata of life ideology is easily ordered and freely moves to observed language.

Bakhtin esteems two aspects of the dialogue. First, he sees dialogical feature in the division of the text into paragraphs like as replies of dialogue. In modern linguistics, this idea is related to the concept of meta as that part of a mode of expression that oriented the listener. The second aspect of the Bakhtin's theory of dialogue associated with designs for indirect speech. Development of both aspects of the dialogue reflects the dynamics of changes of attitudes towards other people in the society. The real subject of the dialogue's research should be exactly dynamic relationships between indirect speeches and context, as they actually exists, lives and are formed only in conjunction.

Public relations in the context of Bakhtin's ideas is bilateral dialogue on cultural background. And theory of PR in this context is the scientific study of technology of social dialogue's harmonization. Therefore, PR-text is a perlocutionary dialogic unity that is aimed at active response (actions).

Key words: dialog, dialogism, text, PR.